

Libië: Responsibility to Protect en de NAVO

Kees Homan

De NAVO beëindigde op 31 oktober operatie *Unified Protector*. Dit optreden van de alliantie vormde de eerste volledige toepassing van de *Responsibility to Protect*-doctrine (R2P). In dit artikel komt allereerst deze doctrine aan de orde. Vervolgens wordt ingegaan op de ontwikkelingen in Libië in het begin van dit jaar, die leidden tot aanvaarding van de Veiligheidsraadresoluties 1970 en 1973 en de NAVO-operatie *Unified Protector*. Daarna worden politieke en militaire kanttekeningen geplaatst bij de interventie in Libië, eindigend met enkele slotopmerkingen.

Soevereiniteit

Nationale (staats)soevereiniteit is sinds de vrede van Westfalen in 1648 het organisatorische uitgangspunt van de wereldpolitiek. Staatssoevereiniteit houdt in dat een regering de volledige en exclusieve bevoegdheid heeft het gezag over haar eigen grondgebied uit te oefenen. Dit principe is vastgelegd in het Handvest van de Verenigde Naties. Het verplicht de leden 'zich te onthouden van bedreiging met of gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of politieke onafhankelijkheid van elke staat.'

Maar de tijden zijn inmiddels fundamenteel veranderd en in de huidige verhoudingen is dit beginsel dusdanig geërodeerd, dat het steeds minder aanspraak kan maken op onaantastbaarheid. Dit niet alleen ten gevolge van krachten als globalisering, internationale samenwerking en democratisering, maar ook door de ruime aandacht die is ontstaan voor de humanitaire imperatief in de internationale politiek. Steeds meer groeit het besef dat de nationale en internationale ordes nauw samenhangen. Beide ontleen ze hun legitimiteit en stabiliteit voor een belangrijk deel aan hun vermogen om individuen of groepen te beschermen tegen willekeur.

R2P

Het rapport over R2P van de *International Commission on Intervention and State Sovereignty* uit 2001 is een nieuwe ontwik-

keling op het gebied van bescherming van individuen en groepen.¹ Op initiatief van de Canadese regering heeft deze commissie toen enkele jaren nagedacht over de wijze waarop de internationale gemeenschap zou moeten reageren op crises zoals in Rwanda en Darfur.

Wat houdt R2P nu in? Vertrekpunt hierin is niet het recht op interventie, maar de verantwoordelijkheid om te beschermen. Deze doctrine bevestigt dat het in eerste instantie de staat is die verantwoordelijk is voor de bescherming van zijn eigen burgers. Anders gezegd: iedere staat heeft de primaire plicht zijn eigen bevolking te beschermen tegen ernstige en voortdurende schendingen van mensenrechten. Soevereiniteit wordt daarbij opgevat in termen van verantwoordelijkheid en niet in termen van rechten van de staat.

Pas wanneer de staat niet bij machte of niet bereid is zijn burgers te beschermen, gaat de plicht om te beschermen over op de internationale gemeenschap. Die dient dan passende actie te ondernemen, met inbegrip van in laatste instantie - en indien de Veiligheidsraad hiermee instemt - militaire actie.

Op de VN-Wereldtop in september 2005 hebben 170 landen de doctrine van R2P in het Slotdocument aanvaard.² Daarmee heeft R2P ook binnen de internationale gemeenschap vaste voet aan wal gekregen. Vervolgens toonde de internationale gemeenschap

echter weinig animo voor humanitaire interventies. Een belangrijke oorzaak van deze terughoudendheid was de Amerikaans-Britse interventie in Irak in 2003, die veel kritiek had uitgelokt. Zo vreesden kleine landen dat het recht op humanitaire interventie door de grote landen misbruikt zou worden voor motieven van nationaal belang.

Arabische Lente

Maar toen kwam begin 2011 de Arabische Lente.³ De opstand van de bevolking in Egypte en Tunesië maakte een eind aan de regimes in deze landen, maar in Libië was Kadhafi vastbesloten geweld te gebruiken om aan de macht te blijven. Na enige initiële protesten van rebellen half januari, werden de demonstraties snel zeer heftig. Dit was ten dele vanwege het optreden van het regime en ten dele omdat afvalligen van de regering en het leger de oprichting van een gewapende oppositiegroep, de Interim Nationale Overgangsraad, mogelijk maakten. Aanvankelijk boekten de rebellen snelle successen door onder meer de steden Benghazi en Tobruk onder controle te krijgen.

Regionale organisaties waren inmiddels een belangrijke rol gaan spelen door de voorwaarden te scheppen waaronder de Veiligheidsraad dwangmaatregelen zou kunnen overwegen. Het eerste signaal dat een belangrijke regionale overeenstemming

een robuust internationaal antwoord mogelijk zou maken kwam op 22 februari toen de Arabische Liga de deelname van Libië aan de Liga opschortte tot het geweld was gestopt.⁴ De Vredes- en Veiligheidsraad van de Afrikaanse Unie bracht op 23 februari een communiqué uit, waarin het niet-discriminerend en excessief gebruik van geweld en dodelijke wapens tegen vreedzame protesterende personen werd beschouwd als een schending van de mensenrechten en het internationaal humanitair recht. Kadhafi beantwoordde immers met bruto geweld de legitieme aspiraties van het Libische volk op het gebied van democratie, politieke hervorming, gerechtigheid en sociaal-economische ontwikkeling.

Activisme van het VN-secretariaat en de relatief krachtige standpunten van regionale organisaties, creëerden de context voor de beraadslagingen van de Veiligheidsraad over de crisis. Vanaf het begin steunden Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk een harde lijn, terwijl de Verenigde Staten terughoudender waren, in het bijzonder ten aanzien van potentiële militaire opties. De Veiligheidsraad hield informele consultaties op 22 februari en onder-secretaris-generaal voor Politieke Zaken, Lynn Pascoe, stelde de Raad op de hoogte van de ontwikkelingen. Hierna gaf de Raad een perscommuniqué uit, dat de verklaring van de Arabische Liga, van eerder die dag, verwelkomde. De Veiligheidsraad uitte tevens zijn grote zorg over de situatie in Libië, veroordeelde het gebruik van geweld tegen burgers, en riep de Libische regering op te voldoen aan

haar verantwoordelijkheid de bevolking te beschermen. De Raad beloofde tevens de situatie nauwgezet te monitoren.⁵

VN-resolutie 1970

Vier dagen later, op 26 februari, nam de Veiligheidsraad na verdere consultaties unaniem resolutie 1970 aan. Hierin werden vooral nog niet-militaire dwangmaatregelen - overeenkomstig artikel 41 van het VN-Handvest - afgekondigd tegen het regime van Kadhafi. De resolutie veroordeelde onder meer 'de wijdverspreide en systematische aanvallen' tegen burgers, die 'als misdrijven tegen de mensheid zouden kunnen worden aangemerkt.'

De Raad verwelkomde de eerdere kritiek op de Libische overheid van de Arabische Liga, de Afrikaanse Unie en de Organisatie van de Islamitische Conferentie. De Raad onderstreepte ook de verantwoordelijkheid van de Libische regering om haar burgers te beschermen. Handelend onder hoofdstuk VII van het VN-Handvest, eiste de Raad een onmiddellijk eind aan het geweld, en drong er bij Kadhafi's regering op aan een veilige doortocht voor humanitaire en medische voorraden te verzekeren. De Veiligheidsraad verwees ook de situatie in Libië sinds 15 februari naar de aanklager bij het Internationaal Strafhof en stelde een wapenembargo tegen het land in. Reisverboden voor onbepaalde tijd werden opgelegd aan zestien leden van het Libische regime, en de financiële tegoeden van zes leden van dat regime werden voor onbepaalde tijd bevroren. De Raad stelde ook een sanctiecomité in, om op de uitvoering van deze maatregelen toe te zien. Het sanctiecomité riep lidstaten op humanitaire en hieraan gerelateerde assistentie beschikbaar te stellen.

Resolutie 1970 bleek betrekkelijk oncontroversieel te zijn. Sommige Raadsleden lieten in de informele consultaties wel weten dat ze voornamelijk niet aan verdere dwangmaatregelen dachten. De overheersende mening was dat China, India en mogelijk Brazilië de Russische visie deelden, die een regeling van de situatie in Libië alleen mogelijk achtte met politieke middelen. Het regime van Kadhafi reageerde op 2 maart met de mededeling aan de VN-Veiligheidsraad dat de veroordeling van Libië prematuur was. Het regime verzocht tevens dat resolutie 1970 opgeschort zou worden tot de beschuldigen tegen Libië bevestigd waren.

VN-resolutie 1973

Halverwege maart hadden Kadhafi's troepen de meeste gebieden die bezet waren door de rebellen echter weer heroverd en zij stonden op het punt Benghazi, het belangrijkste bolwerk van de rebellen, aan te vallen. Kadhafi dreigde deze één miljoen mensen tellende stad 'huis voor huis' schoon te vegen. In deze algehele verslechtering van de situatie vroeg de Arabische Liga op 12 maart, nadat zij gesteld had dat het regime van Kadhafi zijn legitimiteit

had verspeeld, om de instelling van een vliegverbod en *safe areas* ter bescherming van de burgerbevolking. Ook de Organisatie van de Islamitische Conferentie sprak zich in vergelijkbare bewoordingen uit.

Tot verrassing van vele waarnemers in New York, besloot de internationale gemeenschap vervolgens over te gaan tot actie. De VN-Veiligheidsraad nam op 17 maart resolutie 1973 aan, met tien stemmen voor en vijf onthoudingen (Brazilië, China, Duitsland, India en de Russische Federatie). In de preambule van de resolutie betreurde de Raad dat de Libische autoriteiten hadden gefaald in de naleving van de eerdere resolutie (1970), terwijl zij primair verantwoordelijk waren voor de bescherming van de Libische bevolking.

Daarnaast oordeelde de Raad dat de situatie in Libië nog altijd een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormde. De Raad eiste, onder het gezag van Hoofdstuk VII van het VN-Handvest, de onmiddellijke instelling van een staakt-het-vuren en een volledig einde aan het geweld en aan alle aanvallen tegen en mishandelingen van burgers. Het belangrijkste was echter dat de veelomvattende resolutie ook paragrafen bevatte over de instelling van een no-flyzone, die eveneens tot doel had burgers te beschermen, en paragrafen over de handhaving van het wapenembargo en de bevroering van de financiële tegoeden van de Libische machthebbers. De resolutie sloot de aanwezigheid van buitenlandse grondtroepen op Libisch grondgebied echter uit.

Militaire interventie

Direct na aanvaarding van resolutie 1973 bombardeerden Franse gevechtsvliegtuigen op 20 maart 2011 tanks en andere wapensystemen. De troepen van Kadhafi stonden op het punt deze wapens in te zetten tegen de bevolking van Benghazi. De Franse actie heeft daarmee daadwerkelijk voorkomen dat er misdrijven tegen de menselijkheid werden gepleegd en vormt derhalve een schoolvoorbeeld van de toepassing van R2P in de praktijk. Nadat de Amerikanen de luchtverdediging van het regime van Kadhafi hadden uitgeschakeld, droegen zij de leiding van operatie *Odyssey Dawn* over aan de NAVO, die vervolgens de naam *Unified Protector* kreeg. De missie kende drie elementen: het wapenembargo, de no-flyzone en acties om burgers te beschermen tegen aanvallen of tegen de dreiging van een aanval. De internationale Libië Contact Groep en de commandostructuur van de NAVO vormden de politieke en militaire kaders die de NAVO en de deelnemende niet-NAVO lidstaten tezamen bond. Aanvankelijk gaf de strijd tussen de rebellen en de troepen van Kadhafi een wisselend beeld te zien: locaties die door de rebellen werden veroverd, werden later weer heroverd door de strijders van Kadhafi en omgekeerd.

Het keerpunt in de strijd geschiedde op 20 augustus, toen de Libische militaire capaciteiten in voldoende mate door de aanval-

len van de coalitie waren uitgeschakeld. Na vele maanden van strijd beëindigden de rebellen op 20 oktober, met de dood van Kadhafi in zijn geboorteplaats Sirte, het tweeënveertig jaren durende bewind van deze dictator. Tijdens een ceremonie in de oostelijke stad Benghazi verklaarden de nieuwe machthebbers drie dagen later het Noord-Afrikaanse land officieel bevrijd. Operatie *Unified Protector* eindigde op 31 oktober en had daarmee 214 dagen geduurd. In totaal waren bijna 25.000 vliegtuigvluchten uitgevoerd, waaronder 8.000 bombardementsvluchten die meer dan 5.000 doelen hadden beschadigd of vernietigd.

NAVO

Zonder de interventie van de NAVO zou het Kadhafi-regime vrijwel zeker nog in het zadel zitten en zouden vele burgers zonder bescherming verkeren. Hoewel operatie *Unified Protector* binnen NAVO-kringen alom als een succes wordt gepresenteerd, zijn er ook belangrijke militaire en politieke tekortkomingen aan het licht gekomen.

Zo blijft de NAVO voor het uitvoeren van een complexe militaire operatie afhankelijk van de Verenigde Staten.⁶ De interventie heeft immers aangetoond dat Europese strijdkrachten geen macht kunnen projecteren zonder Amerikaanse steun. De Verenigde Staten leverden (*leading from behind*) bijvoorbeeld onder meer vijftien procent van de verkenning- en inlichtingencapaciteiten; bijna alle middelen om de Libische luchtverdediging uit te schakelen; tachtig procent van de middelen om de vliegtuigen in de lucht bij te tanken; en de bevoorrading met precisie-munitie toen sommige landen daarin tekortkwamen.

Bedacht moet ook worden, dat de verhouding tussen de Amerikaanse en Europese bijdrage aan de NAVO-capaciteiten de afgelopen jaren aardig uit balans is geraakt. Zo dragen de Verenigde Staten nu voor vijftien procent aan de NAVO-capaciteiten bij, tegen vijftig procent aan het einde van de Koude Oorlog. De vertrekkende Amerikaanse minister van Defensie, Robert Gates, waarschuwde in Brussel in juni dan ook dat

“als de huidige trends in de achteruitgang van Europese defensie-capaciteiten niet stoppen en omgekeerd worden, kunnen toekomstige Amerikaanse leiders - voor wie de Koude Oorlog niet de vormende ervaring was, die het voor mij was - wel eens overwegen dat het rendement van Amerika's investeringen de kosten niet waard is.”

Hij waarschuwde er zelfs voor dat de NAVO de reële mogelijkheid van collectieve militaire irrelevantie onder ogen moest zien.⁷

Daarnaast was in Libië van 'solidariteit' en 'het delen van risico's', die de pijlers van het bondgenootschap vormen, ook weinig sprake.

Duitsland trok zelfs zijn bemanningsleden van de NAVO-AWACS-vliegtuigen terug. Slechts zestien lidstaten leverden een militaire bijdrage aan operatie *Unified Protector*. Wel namen niet-lidstaten als Jordanië, Qatar, Zweden en de Verenigde Arabische Emiraten aan de militaire operatie deel. Het is in ieder geval duidelijk dat er verschillen tussen de NAVO-bondgenoten bestaan, zowel op het gebied van militaire capaciteiten als in politieke wil. Sommige landen zijn in staat en hebben de politieke wil; andere landen willen wel maar zijn niet in staat; en sommige landen zijn in staat maar willen niet. Critici merken dan ook terecht op dat het gevaar dreigt dat de NAVO een militaire gereedschapskist wordt voor ad-hoc coalities.

Kanttekeningen

Bij de interventie in Libië was sprake van een humanitaire operatie die volledig in overeenstemming met de R2P-doctrine werd ondernomen. Interventie was immers noodzakelijk om een humanitaire catastrofe te stoppen, die alleen mogelijk was door militaire actie. Zoals bij elke militaire interventie het geval is, zijn er kritische kanttekeningen bij de militaire operatie in Libië geplaatst.

Mission creep

Zo was er al gauw sprake van *mission creep*, toen Cameron, Obama en Sarkozy in een krantenartikel op 15 april verklaarden, dat het regime van Kadhafi moest verdwijnen.⁸ Reeds eerder schreef een van de geestelijke vaders van R2P, Gareth Evans, in de *Sydney Morning Herald* op 24 maart, dat een militaire actie die bedoeld was Kadhafi te doden of uit het zadel te tillen, of anderzijds een overwinning van de rebellen te steunen

“eenvoudigweg niet toegestaan is onder de expliciete wettelijke termen van VN-resolutie 1973. Noch is dit toegestaan onder de morele beginselen van de *responsibility to protect*.”⁹

Hoewel dit formeel juist is, blijft de kernvraag overigens wel in hoeverre de bescherming van de bevolking mogelijk zou zijn, met het aanblijven van Kadhafi.¹⁰

Andere voorbeelden van *mission creep* van critici waren het bewapenen van de rebellen, dat in strijd was met het wapenembargo; het erkennen van de raad van de rebellen als de legitieme regering van het land; en het vrijgeven van fondsen van het Kadhafi-regime aan hen. Ook was er kritiek op de militaire doelen en die van het leiderschap, die ook in strijd zouden zijn met VN-resolutie 1973. Tijdens de operatie verklaarden met name de Chinezen en de Russen, dat de NAVO buiten het VN-mandaat opereerde. Verwacht mag dan ook worden dat beide landen zich restrictiever zullen opstellen bij toekomstige resoluties.

Selectiviteit

Tevens was er kritiek op de selectiviteit in de toepassing van de R2P-doctrine. Waarom werd er op grond van R2P wel geïnterveniëerd in Libië en niet in Bahrein, Syrië en Jemen?¹¹ Het was echter al spoedig duidelijk dat, gezien de kritiek van China en Rusland op de uitvoering van resolutie 1973, hiervoor geen mandaat van de Veiligheidsraad zou worden verkregen. Bovendien hadden de Engelsen al te kennen gegeven dat ze hiervoor ook niet meer de middelen hadden. Maar het is nooit een valide excuus om het verlenen van hulp in een mensbedreigende situatie na te laten, omdat men niet overal hulp kan verlenen.

No-flyzone

Ook de no-flyzone als concept om de bevolking te beschermen ondervond kritiek.¹² Resolutie 1973 sloot echter uitdrukkelijk de inzet van buitenlandse troepen op Libisch grondgebied uit. Het was in ieder geval een goede zaak dat de gevechten op de grond door de rebellen werden gevoerd. Tenslotte waren zij tegen hun

dictator in opstand gekomen en waren zij bereid voor hun land te vechten. Bovendien konden zij nu claimen dat de overwinning hun, en alléén hun succes was.

Olie

Weer andere critici - waaronder Turkije - beweerden dat de interventie in Libië om olie ging. Maar dat lijkt erg onwaarschijnlijk.¹³ Libië was reeds geïntegreerd in de internationale oliemarkten, en had voor miljarden dollars overeenkomsten afgesloten met BP, ENI, etc. Geen van deze firma's zou hun contracten in gevaar willen brengen met het verdwijnen van de heerser die ze had ondertekend. Zij hadden immers al een trauma beleefd aan de competitie om naoorlogse Iraakse contracten. Hierbij waren ze er minder goed afgekomen dan ze hadden gewild. Bovendien zou een NAVO-interventie de olieprijs waarschijnlijk doen stijgen. Hierop zat geen enkele westerse leider, waaronder Barack Obama, te wachten.

Neokoloniaal

Ten slotte waren er ook critici die de interventie als een neokoloniaal ingrijpen beschouwden. Dit wordt echter onder meer gelogenstraft door een brief van 35 prominente Arabische intellectuelen en meer dan 200 Arabische organisaties, waarin zij gepleit hadden voor de snelle instelling van een door de VN gemandateerde no-flyzone boven Libië.¹⁴

Slotopmerkingen

De motieven van partijen bij interventies zijn niet altijd eenduidig en transparant. In het geval van Libië zijn er echter geen goede redenen om er aan te twifelen dat humanitaire motieven dominant zijn geweest. In ieder geval blijkt dat tegen alle verwachtingen in de R2P-doctrine toch levensvatbaar te zijn! Tot 2011 is er immers geen enkele missie geautoriseerd door de Veiligheidsraad die zo expliciet het nieuwe R2P-beginsel noemt als in resoluties 1970 en 1973. Wel hebben individuele staten eerder tevergeefs een beroep gedaan op R2P. Zo beriep Rusland zich in 2008 op R2P om de aanval op Georgië te rechtvaardigen. Frankrijk beriep zich hetzelfde jaar op R2P, na de cycloon in Myanmar, door te bepleiten humanitaire hulp desnoods met geweld te brengen als het regime bleef weigeren humanitaire hulporganisaties tot zijn grondgebied toe te laten. Maar uiteindelijk haalde dit voorstel het niet vanwege het dreigen met een veto door Rusland en China.

Voor de eerste keer hebben in het geval van Libië het internationaal recht en de grote mogelijkheden zowel de rechten van burgers erkend, alsmede een speciale relatie tussen de overheid en haar burgers, namelijk een relatie van bescherming. De aard van soevereiniteit zelf is dus veranderd: de legitimiteit van overheden wordt niet alleen bepaald door hun controle over een grondgebied en een

Analyse

bevolking, maar ook door hoe ze die controle uitoefenen. Als ze falen in die verplichting, heeft de internationale gemeenschap de verantwoordelijkheid die burgers te beschermen.

De dominante traditionele reden voor de doctrine van niet-interventie was in de eerste plaats dat het zwakkere staten tegen sterkere staten beschermde, onder de vooronderstelling dat het ergste dat een staat en zijn bevolking kon overkomen een invasie was of enig ander gebruik van geweld door een andere staat. Dat was zinvol in de negentiende en een groot deel van de twintigste eeuw. Maar in de eenentwintigste eeuw lopen burgers vaak een gelijkwaardig of groter risico met hun eigen overheden dan met andere staten. In een wereld van overheden en burgers, is de verantwoordelijkheid om te beschermen dan ook de basis voor een nieuwe manier om over soevereiniteit te denken.

Generaal-majoor der mariniers b.d. Kees Homan is verbonden aan het Instituut Clingendael in Den Haag.

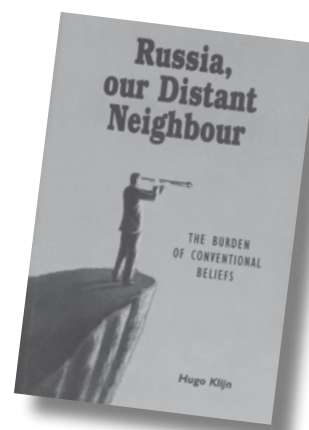
Wilt u reageren? Mail de redactie: redactie@atlcom.nl.

1. *The Responsibility to Protect*, International Commission on Intervention and State Sovereignty, International Development Research Centre, Ottawa, December 2001.
2. UN General Assembly 2005, World Summit Outcome, 15 September 2005, 138-139.
3. Dit gedeelte is voor een belangrijk deel gebaseerd op Alex J. Bellamy en Paul D. Williams, 'The new politics of protection? Côte d'Ivoire, Libya and the responsibility to protect', *International Affairs*, vol. 87, no. 4, 2011, pp. 838-847.
4. http://www.arableagueonline.org/lasimages/picture_gallery/bayan22-2-2011.
5. SC/10180-AFR/2120, 22 February 2011.
6. Michael Clarke, *Curious victory for NATO in Libya*, Commentary, Royal United Services Institute, London, 14 October 2011; and Tomas Valasek, *What Libya says about the future of the transatlantic alliance*, Centre for European Reform, London, July 2011.
7. <http://bloomberg.com/news/2011-06-10/washington-day-ahead-nato-risks-irrelevance-gates-tells-allies.html>.
8. Barack Obama, David Cameron, Nicolas Sarkozy, 'Libya's Pathway to Peace', *The New York Times*, 14 April 2011.
9. Gareth Evans, 'Responsibility to Protect', YALEGLOBAL ON LINE, 15 April 2011 (<http://yaleglobal.yale.edu/ptint/7095>).
10. Kurt Volker, 'Four reasons why Libya doesn't equal success for NATO', *Foreign Policy*, 23 August 2011.
11. 'Unease in the Commons as MPs debate Libya action', *Financial Times*, 21 March 2011.
12. Paul Smith, *Arguments against a no fly zone over Libya*, Commentary, Royal United Services Institute, London, 12 May 2011.
13. Juan Cole, *Top Ten Myths about the Libya War*, 22 August 2011 (JulianCole.com).
14. Open Letter by Arab Organisations to the United Nations Security Council (UNSC), the European Union (EU) and the League of Arab states (LAS), Cairo Institute for Human Rights Studies, 28 February 2011 (<http://www.cihrs.org/English/NewsSystem/Articles/2768.aspx>).

Nieuwe publicatie van de Atlantische Commissie: *Russia, our Distant Neighbour*

In *Russia, our Distant Neighbour* onderzoekt Hugo Klijn enkele westerse conventionele opvattingen over het grootste land ter wereld - een land dat sinds Peter de Grote een aanzienlijke invloed heeft gehad op de Europese geschiedenis. Klijn stelt vast dat vooral in de 19e eeuw niet werd getwijfeld aan de 'Europeesheid' van Rusland. Hij nuanceert ook de bewering dat Russisch radicalisme enerzijds geleidelijke verandering in de weg staat en tegelijkertijd een agressief buitenlands beleid voorschrijft. Met betrekking tot het einde van de Sovjet-Unie benadrukt Klijn het belang van interne processen en betoogt hij dat het westers beleid uit de jaren '90 controversieel blijft bij de Russische

politieke elite, vooral waar het gaat om uitbreiding van de NAVO. Ten slotte waarschuwt hij voor het hanteren van westerse normen bij het beoordelen van Rusland en zijn leiders. Dit leidt tot een beperkte blik op een divers en complex land.

Prijs: € 15,- (voor begunstigers: € 10,-)

Te bestellen via onze website www.atlcom.nl